

ENEA SILVIO PICCOLOMINI POLITIKAI ESZMÉI ÉS AZ ELSŐ MAGYAR HUMANISTÁK

A XX. század második felének magyar irodalomtudománya a magyarországi humanizmus korai megjelenésének hátterét kutatva elsősorban Luxemburgi Zsigmond humanista kapcsolatait, a firenzei Scolari magyarországi működését,¹ Pier Paolo Vergerio budai munkásságát és Vitéz Jánosra gyakorolt hatását állította előtérbe,² s méltánytalanul kevés figyelmet fordított Enea Silvio Piccolomini (II. Pius pápa) unkásságának és magyarországi hatásának vizsgálatára. Azonban, ha ez újabb kutatások fényében újra szemügyre vesszük a régóta ismert adatokat valamint az eddig figyelembe nem vett forrásokat, Piccolomini szerepe a magyarországi humanizmus létrejöttében nemhogy csökkenni, hanem inkább növekedni látszik. A Zsigmond-kori kultúra olasz reprezentánsai előkészítették a talajt Magyarországon a humanizmus befogadására, de az új műveltség tényleges megjelenése mögött túlnyomórészt Piccolomini erőfeszítései, iniciatívái és személyes kapcsolatai állnak. Az első magyar humanisták, akik Itáliában sajátították el az új kultúrát, Vitéz János támogatásával először az 1450-es években, V. László uralkodása idején kaptak magas politikai funkciókat és egyházi stallumokat. A hazájukéhoz képest hasonlóan barbár földön, Germániában – a mai Ausztriában – tevékenykedő Piccolomini eszmeiségével és kultúrájával teljes mértékben azonosulni tudtak, politikai szerepvállalásukban pedig személyét példaképüknek, irodalmi tevékenységükben — sőt választott irodalmi műfajaikban is — műveit normatív mintának tartották.³

Újkori politikai eszméink és a Magyarországról szóló sztereotíp ismeretek zöme a XV. században, a török elleni védekezés függvényében fogalmazódott meg, és

¹ Balogh Jolán: „Andrea Scolari váradi püspök mecénási tevékenysége”, *Archaeológiai Értesítő* XL (1923–1926), 173–186; *Ozorai Pipo emlékezete*, szerk. Vadas Ferenc, Múzeumi füzetek, Szekszárd 1987; Franco Cardini: „Pippo Spano nell’Ungheria umanistica”, in *Italia e Ungheria all’epoca dell’Umanesimo corviniano*, a cura di Sante Graciotti – Cesare Vasoli, Olschki, Firenze 1994 [Civiltà veneziana, Studi 45], 37–50.

² Florio Bánfi: „Pier Paolo Vergerio il Vecchio in Ungheria”, *Archivio di scienze, lettere ed arti della Società Italo-Ungherese Mattia Corvino, Supplemento a Corvina Rassegna Italo-Ungherese* I (1939), fasc. 1, pp. 1–3, fasc. 2, pp. 17–29, 2 (1940) fasc. 1, pp. 1–30; Huszti József: „Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdetei”, *Filológiai Közöny* I (1955), 521–533; Pajorin Klára: „A magyar humanizmus Zsigmond-kori alapjai”, in *Művészet Zsigmond király korában. Tanulmányok*, szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest 1987, 193–211; Klaniczay Tibor: *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*, Balassi, Budapest 1993 [Humanizmus és reformáció 20.], 28–31, 34, 36–38.

³ Piccolomini és Magyarország viszonyáról ld. Pór Antal: „Enea Silvio de’Piccolomini viszonya Magyarországhoz”, *Budapesti Szemle* 16 (1878), 225–260; uő.: „II. Pius pápa és Hunyadi Mátyás király”, *Budapesti Szemle* 20 (1879), 225–278; Huszti József: „Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában”, *Egvetemes Philológiai Közöny* XLIII. (1919), 96–107, 220–238.

létrejöttük, még inkább elterjedésük elsősorban Piccolomininak és latin humanista kortársainak köszönhető. Piccolomini (1405—1464), mint ismeretes, 1443-ban vállalt állást III. Frigyes német-római császár kancelláriájában, ahol több mint egy évtizedig működött. A császár legbefolyásosabb titkáráként, valamint az európai politika, egyszersmind az itáliai viszonyok és a szentszéki politika legkiválóbb ismerőjeként és befolyásolójaként, továbbá koszorús költőként és irodalmárként rendkívüli tekintélyt és szellemi befolyást szerzett magának, s ennek köszönhetette, hogy 1458-ban elnyerte a pápai tiarát. A császári udvarban tevékenykedve a humanista műveltség Itálián kívüli meghonosításán fáradozott, ezzel érdemelte ki az utókortól „a humanizmus közép-európai apostola” megnevezést. Ennél is fontosabbnak tartotta a keresztény területek és kultúra megvédését az oszmán igától, valamint a törökkel való végleges leszámolást, amit az egész kereszténység legsürgősebb feladatának látott. E cél megvalósítása érdekében már a császári udvarban rendkívül nagy propagandamunkát fejtett ki mind az európai államok és a császár, mind Itália és a Szentszék irányában, majd a pápai trón elnyerése után minden hatalmát, energiáját és eszközeit, sőt végül az életét is az egységes európai összefogáson alapuló török elleni nagy hadjárat szervezésének áldozta.⁴ A hadjárat az egész kereszténység megvédését jelentette volna, de mindenekelőtt Magyarország számára volt létfontosságú, így II. Pius propaganda- és szervezőtevékenysége a magyarok körében osztatlan elismeréssel és támogatással találkozott.

III. Frigyes udvarában Piccolomini állandó kapcsolatban állt Magyarországgal, melynek kiskorú uralkodóját, V. Lászlót trónralépéséig (1452) nagybátyja, a császár őrizte mintegy fogságában. A humanista, miután hiába próbálta megnyerni a császárt és a legtekintélyesebb osztrákokat az irodalmi stúdiumoknak, nevelői ambícióival a leendő magyar gyermekkirály felé fordult. Mint ismeretes, az ő számára írta *De liberorum educatione* (A gyermekevelésről, 1450) című pedagógiai munkáját.⁵ A korai humanisták úgy vélték, hogy az alattvalók uralkodóikat utánozzák, ezért az országok sikeres kormányzásának legfontosabb feltétele az uralkodó, akit már a bölcsőtől fogva majdani méltóságát szem előtt tartva kell oktatni és nevelni. Az első újkori nevelési munkát szerzője, Vergerio 1402-ben ugyancsak uralkodójelöltnek, a padovai fejedelem fiának írta és ajánlotta. Piccolomini – V. (Bölcs) Károly francia király mondását idézve, miszerint „a tanulatlan király nem egyéb, mint megkoronázott szamar”, valamint Platónra hivatkozva, aki a népek kormányzását a filozófusokra kívánta bízni⁶ – a hatalmon levők számára elengedhetetlennek tartja az irodalmi és történelmi műveltséget, s részletesen taglalja, hogy ennek mit kell magában foglalnia. Nem tekinti kevésbé fontosnak a testi, művészi és vallási-erkölcsi nevelést, a tudományok

⁴ A témáról bővebben ld. Johannes Helmrath: „Pius II. und die Türken”, in *Europa und die Türken in der Renaissance*, hg. v. Bodo Guthmüller – Wilhelm Kühlmann, Max Niemeyer, Tübingen 2000, 79–138.

⁵ Pius II. papa: *Opera quae extant omnia*, Basileae 1571, ed. J. S. Nelson, in *Studies in Medieval and Renaissance Latin Language and Literature*, vol. XII, Washington 1940, 965–992; Aeneas Sylvius: *A gyermekevelés. V. László magyar király számára* (ford. Acsay Antal), Budapest 1898.

⁶ Aeneas Sylvius: *A gyermekevelés*, i. k., 14, 41.

alapjaiban való jártasság megszerzését és a kulturált viselkedés és érintkezés elsajátítását sem. V. László 17 évesen halt meg, és kevés tudható arról, hogy uralkodásában milyen eredménnyel járt humanista szemléletű neveltetése. Feltételezhető, hogy utódát, Hunyadi Mátyást, Vitéz szintén Piccolomini szellemében képezte és nevelte, ugyanis Mátyás király műveltségében és uralkodói erényeiben szinte teljesen megvalósult mindaz, amit Magyarország jövődő királya számára Piccolomini elérendő célnak tekintett.

Piccolomini a szomszédos Ausztriából állandóan figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket, foglalkozott Magyarország történetével, több magyarral levelezett vagy személyes kapcsolatban állt. A török elleni szent háborúra vonatkozó elképzelései szerint Magyarország a kereszténységében egységnek tekintett közösség – a *Respublica Christiana* – tagja, a „*corpus christianum*” testrésze, melynek letépésével az egész keresztény világ lesz tagjavesztett, csonka. Részének leszakítását minden ereje mozgósításával a keresztény világ tagországainak együtt, a terhekből és az áldozatokból közösen részesedve kell megakadályoznia. Piccolomini fő érvei közé tartozik Magyarország küszöbön álló pusztulása, addigi heroikus védekezésének bemutatása és további hősiességre való buzdítása, valamint a keresztény közösség azonnali fellépésének és segítségnyújtásának sürgetése Magyarország megvédése céljából. Az olasz humanista számos olyan ismérvet, ismeretet fogalmazott meg vagy hangsúlyozott, népszerűsített az európai közvélemény előtt, amely meghatározta a külföld magyarságképét, s amely a magyaroknak nemzeti azonosságtudatuk valamint a keresztény világban elfoglalt helyük felméréséhez és tudatosításához nyújtott ideológiát. Ezeket a magyar humanisták is átvették, és az 1450-es évektől kezdve maguk is képviselték és terjesztették, később pedig a humanista történeti munkák és a magyar nyelvű irodalmi alkotások is továbbhagyományozták őket. Állandóan visszatérő ismeretként, toposzként és érvelési módként egészen a XVIII. századig szívósan éltek és variálódtak, de később – pl. Kölcsey „Himnusz”-ában vagy Vörösmartynál a „Szózat”-ban – sem nehéz felfedezni meglétüket.

Mint legutóbb Imre Mihály mutatott rá, „a kereszténység védőbástyája” megnevezés a XV. században rögzült Magyarországhoz, és terjesztésében Piccolomini úttörő szerepet vállalt.⁷ Először egy 1443-ban Thallóczi Máté horvát bánhoz és Hédervári Lőrinc magyar nádorhoz írt levélben találkozunk vele, melyet az olasz humanista pártfogója, Schlick Gáspár, a császár főkancellárja nevében fogalmazott.⁸ Schlick a magyarokat honfitársainak nevezte, mivel korábban két magyar királynak, egyszermind német-római császárnak, Zsigmondnak és Albertnak volt a birodalmi kancellárja. A kereszténység pajzsa és a hit fala az ellenséggel szemben (*regnum illud Christianitatis clipeus et murus adversus fidei hostes*)⁹ kifejezéssel korábbi munkahelyén, a budai kancelláriában is találkozhatott. Konstantinápoly eleste (1453)

⁷ Imre Mihály: „Magyarország panasza”. *A Querela Hungariae toposz a XVI-XVII. század irodalmában*, Egyetemi Kiadó, Debrecen 1995 (Csokonai Könyvtár 5.), 147.

⁸ *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, hg. v. Rudolf Wolkan, I. Abt: *Briefe aus der Laienzeit (1431–1445)*, 2. Abt: *Amtliche Briefe*, Wien 1909, N. VI. (*Fontes rerum Austriacarum*, 2. Abt. *Diplomataria et acta*, LXII. Bd.), 9–12.

⁹ *Der Briefwechsel*, i. k., 10.

után a törökkel való nagy leszámolásra készülve ezt egyre többet hangoztatták, és elsősorban Piccolomini propagandamunkája nyomán általánosan ismert toposzá vált a magyarországi és európai köztudatban.¹⁰ A Ferrarában és Padovában tanult Várdai István (1419?—1471?) 1457. évi követségének köszönhető, hogy Franciaországban is népszerűvé vált,¹¹ de más magyarok — pl. Vitéz János,¹² Hangács Albert (†1466),¹³ Kosztolányi György (1431—1489),¹⁴ Vetési László (†1475 után)¹⁵ — is terjesztették nemzetközi fórumokon.

A magyarok mellett agítálva Piccolomini felidézte Magyarország nagyságát és gazdagságát, hajdani biztonságát és dicsőségét, és szembeállította ezzel a XIV. század vége óta tartó hanyatlást, a növekvő rettegést a töröktől, a magyarok hősi küzdelmeit, kudarcait, szenvedéseit és véráldozatait. Nem fukarkodott a bűnök — a közöny, a lustaság, a kicsinyes érdekeknek az összeresztyénység érdekei elé helyezése, a keresztyének közti civakodás és ellenségesség, a fukarság stb. — ostorozásával sem, melyektől a török egyre nagyobb vérszemet kapott. Bár a bűnök alól nem vonta ki a magyarokat, vádjai nem nekik, hanem az egész keresztyénységnek, mindenekelőtt a Nyugat uralkodóinak szóltak.¹⁶ A magyar humanisták sokat tanultak Piccolominitől

¹⁰ A toposzról bővebben ld. Györy János: „A keresztyénység védőbástyája”, *Minerva* 1933, 1–5, 73–75; Terbe Lajos: „Egy európai szállóige életrajza”, *Egyetemes Philológiai Közlöny* LX. (1936), 297–350; Benda Kálmán: *A magyar nemzeti hivatásudat története (a XVI–XVII. században)*, Budapest 1937; Hopp Lajos: *Az „antemurale” és „conformitas” eszméje a magyar-lengyel hagyományban*, Balassi, Budapest 1992 (Humanizmus és reformáció 19.); Imre Mihály: „Magyarország panasza”, i. k., 146–149; Varga J. János: „Europa und Die Vormauer des Christentums. Die Entwicklungsgeschichte eines geflügelten Wortes”, in *Europa und die Türken in der Renaissance*, i. k., 55–63, 4. jegyzet

¹¹ Bővebben ld. Lukcsics Pál: „Várdai István ferrarai diák levelei 1448–1449”, *Történelmi Szemle* XIV. (1929), 124–136; Andreas Veress: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium, 1221–1864*, Academia Scientiarum Hungarica, Budapestini 1941, 156, 356–358, 423–424; Eckhardt Sándor: „Várdai István beszéde a francia király előtt”, *Egyetemes Philológiai Közlöny* LXII. (1938), 101–104; Csernus Sándor: „Lancelot király és Magyarország mint a Keresztyénység védőbástyája”, in *La civiltà ungherese e il cristianesimo. A magyar művelődés és a keresztyénység*, szerk. Monok István – Nyerges Judit – Jankovics József, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Rt., Budapest—Szeged 1998, II. 580–596.

¹² Imre: „Magyarország panasza”, i. k., 150.

¹³ „[...]pro toto populo christiano antemurale quondam et deffensionis [sic!] clipeum”, ld. *Oratio habita per reverendum patrem dominum Albertum de Angach...*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Ottob. Lat. 905, 34. – Hangácsiról ld. Fraknoi Vilmos: „Mátyás király magyar diplomatái. 4. közlemény: Hangács Albert”, *Századok* 1898, 481–493.

¹⁴ Georgii Polycarpi: „Oratio coram conventu electorum sacri Romani imperii acta Nurnbergae”, in Nicolaus Barius – Georgius Polycarpus de Kostolan etc.: *Reliquiae*, ed. Ladislaus Juhász, Teubner, Lipsiae 1932, 7–8. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum)

¹⁵ „Oratio ad summum sanctumque pontificem Sixtum III. pro praestanda obedientia”, in *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I, Humanizmus*, Balassi, Budapest 1998, 412.

¹⁶ Vö. V. Miklós pápának írt leveleivel (1453. június 19 és július 12), in *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, hg. v. Rudolf Wolkan, 3. Abt: *Briefe als Bischof von Siena* Bd 1., Wien 1918, 189–202; vö. még regensburgi beszédével (1454), uo., 538–547; Pii Secundi

politikai tevékenységükben, átvették fontos gondolatmeneteit és érveit. Beszédeiket, mint olasz példaképük, nemzetközi fórumokon mondták el, a pápa és a császár által egybehívott birodalmi gyűléseken, ahol az összes keresztény fejedelemnek kötelessége volt megjelennie vagy magát méltó követséggel képviseltetnie. E gyűléseken a magyar szónokok – Piccolomini követve – felidéztek Magyarország egykori tekintélyét, nagy királyainak és lakóinak erényeit, emlékeztették a hallgatóságot a törökkel vívott küzdelmük főbb eseményeire, kevés sikerükre és sok tragédiájukra, szenvedéseikre. Mindig előadták legújabb veszteségüket, Hangácsi pl. a II. Piustól megszervezett mantovai nemzetközi diétán friss eseményként Szendrő elestéről számolt be.¹⁷ Keserves panaszáradataikat az egész keresztény világhoz intézték, és újra és újra kérték, várták tőle a konkrét, hathatós segítséget. Erre meg is kapták mindig, kongresszusi határozatokba rögzítve az ígéreteket, melyek többsége aztán sohasem valósult meg.

II. Pius török elleni missziójában és hadjáratszervezésében a magyarok a keresztény együttérzés és egyházfői magatartás legszebb példáját látták. Janus Pannonius ennek megfelelően értékelte őt. Mint tudjuk, ötévi fáradhatatlan szervezőmunka után a pápa 1464-ben elindult a török elleni hadjáratra, s a velencei hajóhadat várva, Anconában meghalt. A halálára írt epigrammájában Janus felidézi a pápa Anconába vívő hajójútját, s a hatalmas dicsőség reményében csalatkozott Rómát arra inti, hogy ne sirassa a félbeszakadt utat, mert talán kevesebb lett volna, ha célba ér a pápa, mint amit az jelent, hogy *sietett* („fortasse fuisset / Pervenisse minus, quam properasse fuit”).¹⁸ A halálára írt epitáfiumban Janus igazi hőroszként látatja az elhunytat, aki egészen (totus), vagyis testben és lélekben indult a csillagok közé.¹⁹ II. Piust nagyra értékelte Vetési László is, aki 1474-ben Rómában mondott beszédében személyét és török elleni tevékenységét példának állította IV. Sixtus pápa elé.²⁰ Magyarország felől másképp festett II. Pius politikai munkássága és török elleni hadjáratterve, mint Itáliából és Nyugat-Európából, ahol nem aratott osztatlan tetszést. Politikai működésének tárgyilagos megítéléséhez az a hála és elismerés is hozzá tartozik, mellyel magyar kortársai övezték őt.

pontificis maximi: *Commentarii*, ed. Ibolya Bellus – Iván Boronkai, Balassi, Budapest 1993, passim.

¹⁷ Ld. „Oratio habita per reverendum patrem dominum Albertum de Angach”, i. k., 33, 13. jegyzet

¹⁸ Janus Pannonius: *Poëmata* [...] *omnia*, pars I, Traiecti ad Rhenum 1784, 325.

¹⁹ Uo., 232.

²⁰ „Oratio ad summum sanctumque pontificem Sixtum IIII. pro praestanda obedientia”, i. k., 417, 15. jegyzet